

költő látja, amit nem láthatott, tanúja annak, aminek nem lehetett, megint kiemel egy cseppből egy tengert, és dimenziót ad a határtalannak. Ábrázolásában a poros gömb régi fényében és csorbulatlanul díszíti a karót, a kert teljes pompában virul, csupa illat, virág, és nem is üres, benne jövődő lakója, az ifjú menyasszony, aki rövidesen itt fog élni, a kert úrnője lesz, ott áll a karó, az üveggömb előtt, belenéz, és a makulátlan üvegfelszín a gömb hajlásának törvénye szerint önmaga rézsút hajló figurájával szembeüti: a menyasszony friss boldogságában belenéz saját jövőjébe, amely abban a percben csupa kék, csupa arany, csupa tündöklés. Szép Ernő nagy költő: ha csak a barokk csillogást, a rokokó színeket és a biedermeier kellékjelleget hagyja meg, még nem következtetne összeomlásra az olvasó, ám az optika rákiált, vigyázat, a gömbön mutatkozó alak természetellenesen nyúlt, nem azonos reális önmagával, a jelenség hirtelen fenyegető eseménysorozat lepergésének lehetőségét ígéri, a torz formájú figuráról már érezni, idők folyamán a ház és a kert is hozzá torzul, a gömb is megcsorbul, bezennyeződik, a házasság tönkremegy, a csepp paradicsomban, amelyben a menyasszony egykor mosolygott, és boldog csodálkozásában összecsapta a kezét, megecetesedik az idill, a lakók elválnak, a ház elárul. Ami a valamikorra emlékeztet, arra az időre, mikor még minden ép volt és csillogott, nincs más tanú a csorbává vált életben, csak egy poros üveggömb a karón.

Huszoney sor, egy futó pillantás egy kertbe, és egy szerelem, jegyesség, félresikerült, felbomlott házasság története, rekviem egy ép üveggömbért, a szerelemért, a reményért, a tovatűnt harmóniáért, egy fiatal lány mosolyáért, amely nem tér vissza soha többé, mert csorba üveggömböt nem varázsol éppé soha többé senki. Az elnyúló, még boldog és mit sem gyanító figurát mutató optikai kép és az ezúttal nem mögöttes, egyenes vonalvezetéssel dolgozó ábrázolás egyszerűen elfelejtethetetlen. Szép Ernő megint csak végigvitt egy csodát, folyamatában rögzítette az általa meg sem élt időt, a menyasszony alakja messze túlmutat saját hajdani mosolygó önmagán.

(Szabó Magda a verseket az EMLÉK [1917] című kötetből idézi; Szép Ernő az ÖSSZEFS KÖLTEMÉNYEK-ben [1938] több helyütt változtatott a szövegen.)

Miklós Tamás

HULLÁMOK LÁGY TÁNCA

Írói, gondolkodói életművet elemezve, természetesen azt próbáljuk megmagyarázni, hogyan lehetséges, hogy a szöveg még szól, mi az, ami számunkra, éppen olvasói számára eleven kihívás. Nagy és komplex életműveknek idővel más-más lapjai elevenednek meg vagy válnak pillanatnyilag észrevétlenné. Változnak bennünk az életmű lehetséges hangsúlyai, s klasszikusnak azon rejtelmes életműveket tartjuk, melyeknek idők múltán is nyugtalanítanak bizonyos sorai.

Évekkel ezelőtt, József Attila szigorú következetességgel kiépített metafizikáját re-

konstruálva,* József Attila gondolatrendszerét a valóság és világ pólusai közé kifeszített, a világhiánynak bizonyuló valóságra ráfeszülő s azon szétpattanni látszó, ám végül a hiányba hulló-oszló, szükségképpen önfelszámoló logikai útként bemutatva különösen hangsúlyosnak tűnt előttem az élet művé komponáltsága, a gondolatmenet és a megélt élet programszerű egysége. Azt gondolom, szükséges volt bemutatni a kompozíció kíméletlen rendjét, drámáját. Mindazonáltal akkoriban sem tudtam szabadulni attól a furcsa érzéstől, hogy a rendszer és az életdráma a szerző minden kortársi reflexiója mellett is valahogyan szellemtörténetileg megkésett, s e megkésettiségében minden bölcsességével is valamiképpen naivnak, nem e korba valónak kellene hogy tűnjön, s mégis, szinte mindennek ellenére lúdbőrös gyönyörűséggel ijeszti meg mai olvasóját.

Ezúttal az én és a logika, az élet és a mű közötti distanciateremtés pillanataira szeretnék utalni mint a reflexió kivételes eleganciájára. Talán lesznek, akik osztják azt a véleményem, hogy az olvasat hangsúlyának ez az óvatos, s tudom, szó szerint szentségtörő áthelyezése – ha úgy tetszik, ez az újabb „csavar” – segíthet megérteni, miért maradt közeli okos barátunk József Attila azokban az években is, amikor minden pátoasz, minden kompozíció, minden dráma több mint gyanússá – idegenné vált. A gyanú még bizonyosságot, küzdelmet, elhatárolódást válthat ki, a gyanús még a mi világunkhoz tartozik, még annak hamisságaként ismerjük el – az idegenné váltat azonban, noha tudunk róla, már nem értjük.

Miért is szentségtörő az állítás, hogy József Attila szinte annak ellenére maradt számunkra érvényes kihívás, amivé életműve s neve saját programja szerint is vált?

Először, mert a magyar irodalom egyik legtudatosabban komponáló s a kompozíció belső logikáját a végső konklúzióig elvivő, totálissá kiterjesztő, szó szerint halálosan komolyan vevő gondolkodójával kapcsolatban vetem föl ezt, aki büszke volt arra a kompromisszumnélküliségre, mellyel útját végigjárta. S a magyar szellemi élet legjava nagyon is fogékony volt erre a valóságunkkal nyilvánvalóan szembeszegezett életműre.

Másodszor, mert ez az életmű tartalmában, programjában és befogadásában egyaránt magán viseli a magát a megváltás választott útjának szentelő-áldozó szent ember pályájának jegyeit.

Mivel az előbbiekről már máshol szó esett, most először csak az utóbbira szeretnék röviden utalni, mintegy csak emlékeztetve a legszembeötlőbb jegyekre.

Nem lehet nem észrevenni, hogy József Attila úgy lép be a magyar szellemi életbe, úgy van jelen benne és úgy halja halálát, mint akinek küldetése a valódi és az igaz kíméletlen, provokatív szétválasztása, a hamis bizonyosságok lerombolása, a felszínes kötelékek elszakítása, a bevett mindennapos alkuk megtagadása. Kísérlete a maga és az utókor szemében mások számára való példa arra, hogy a személyes élet minden mozzanata már előzetesen is a végső megértéstől kapja súlyát, hitelét. S ugyanakkor arra, hogy nincsen két elváló élet az életben, a partikuláris és az egyetemes, személyes és közösségi, belső és külső, hogy a kettő a személyiségben összefonódik (legyen erre az éppen megvilágító teória Hegel, Marx vagy Freud magyarázata), hogy a szerelem semmivel sem intimebb a forradalomnál, a szeretett nő teste az ismeretlen szegényember bajszájánál, mert a forradalom vagy a megalázottak népe a személyiség legintimebb ügye, s másfelől pedig a kedves a kozmosz jelenvalósága.

* Miklós Tamás: JÓZSEF ATTILA METAFIZIKÁJA (Magvető, 1988).

Élete-halála-műve permanens provokáció, mert minden mozdulata és szava nem kiérdemelni, elnyerni szeretné a szeretetet, mint valamely szeszélytől függő jutalmat, hanem alapvető emberi jogként követeli, amely jár nekünk és amellyel tartozunk. Nyomasztó – mert alávetettségekben pergő létünkbe aligha illeszthető – kihívás az a követelése, hogy önmagunk mércéje a mindenség legyen, s meghökkenítő, amikor az ölelést és az evést a mindenség dimenziójába emeli.

S úgy tűnhet, a szokásos értelemben vett személyes életének minden pillanata maga testesíti meg s példázza ennek az egységnek a természetességét, evidenciáját. Aligha van írónk vagy bármely ismert személyiségünk, kinek életét pontosabban ismernénk az övénél, s ez nem egyszerűen a filológusok különös rokonszenvéből és szorgalmából fakad, hanem abból, hogy itt az élet nem a mű háttéré, hanem maga a mű, mely programja szerint önmagát mutatja be. S aligha van írónk, kinek élete krónikája, dokumentálása fontosabb ügye volna a kortársaknak és az utókornak, mint az övé: szinte minden szereplő kényszeresen megírta a maga evangéliumát.

Természetesen mindenki magától értetődőnek tekinti, hogy ezúttal is a halál felől válik abszolút érvényessé az élet üzenete, a halál teljesíti be a példázatot – ez a halál, mely a magyar szellemi köztudatban áldozathozatalként rögzült, a világ igényének fenntartásaként egy világhiányos valóságban, ez a halál, mely maga is ritualizálódott olyan értelmiségiek öt megidéző halálában, mint B. Nagy László vagy Latinovits – ez a halál kihívóbb halállá lett annál a két másiknál, ott a csatatéren, s majd a lágerben, mert nem külső erő pusztítása volt, hanem a végigjárt út bevezése.

Kivételes hatású ez az élet-mű, halál-mű – Pilinszky Fiú-halálnak látja, mint ahogy egész sorsát Jézuséval mondja rokonnak, szép írásában „*imitatio Christi*”-nek nevezi.

S nem lehet nem észrevenni az életmű meglehetősen konzekvens öninterpretációját a NEM ÉN KIÁLTOK belépőjétől, az „*Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / taní!*” programjától, a „*születtem, elvegyültem és kiváltam*” szavakon át a végső stáció „*Bukj föl az árból*” vagy „*Nem emel föl*” soraiig, melyek az „*Éli, éli, lama sabaktáni*” helyén állanak. Fgy részletes elemzés szép feladata volna az önmagára vonatkoztatott mondatokban megjelenő evangéliumi parafrázisok szerepének végiggondolása („*Karóval jöttél, nem virággal*”, „*Nem találok szavakat magamra*”, „*Érted haragszom, nem el- lened*” stb.).

S most mégis éppen olyan verseket szeretnék kiemelni, ahol mintha megtörne a program, a tragikus és hatalmas ív, ahol abszurdnak bizonyul a pátosz és értelmetlen, öncsaló hiúságnak az áldozathozatal.

Mert ha a magyar szellemi élet ismert okokból fogékony maradt is a küldetéses tanító szerepe iránt, s mert bármily rendkívüli művészi ereje és hitele van is e klasszikussá vált „nagy verseknek”, azt hiszem, azt próbálom halkán mondani, hogy a „végső” versek esetleg mégsem minden tekintetben a gondolati út utolsó szavai, hogy talán József Attila messzebb ment, úgy is mondhatjuk, századunkvégibb költő-gondolkodó volt annál is, mint amit sorsát beteljesítve életművé élt-komponált.

Hiszen az értelmes renddel bíró világ hiányának nyomasztó gondolatával az európai filozófia az utóbbi kétszáz évben elég módszeresen igyekezett szembenézni, s bár ez a számvetés természetesen releváns személyes drámája lehet bármely kortársunknak, az értelmes világegész koncepciójáért folyó küzdelem csak úgy válhat mai közös gondolkodásunk drámájává is, ha valamiképpen elszámol a XIX. század múltán végiggondoltnak számító ismert gondolatmenetek konklúzióihoz való viszonyával. A Nietzsche, Croce, Bergson, Heidegger gondolataival nemegyszer meghökkenítő mélységben érintkező József Attila-i reflexió részlegességének megállapítása termé-

szetesen egyáltalán nem érinti a világrépre épülő líra hitelességét, a gondolatmenet halálmegvető következetességét illető megrendültségünket, egyszerűen a műalkotás és az élet-mű felkavaró hatását, személyiségünk mélyrétegeit elérő drámai erejét. De alighanem oka lehet annak, ha ma – a század filozófiai irodalmára gondolva – nem a világhiány élményének tragikuma gyakorol ránk revelatív hatást.

Aki azonban a gondolati ív hasadékaiba kíván pillantani, annak persze először mindenképpen követnie kell tekintetével az ív feszülését. Ennek nyomán azonban e költészet olyan dimenziója is megnyílni látszik, mely saját konzekvens önértelmezéséből nem következik. A hetyke, lázadó, majd vádoló, harcos, a valósággal világot szembe-segez, összegző-számon kérő, végül önmagát emberi értelmet feloldó kozmikus magányban találó József Attila „erős” gondolati kompozíciója mögül mára mintha egy másfajta, halkabb, békülbőbb s néha mintegy röstelt – rendszerre dehogyis összeálló – szomorú okosság melege szűrődne ki.

Azokra a versekre gondolok, amelyek talán a József Attila gondolkodásában minden szempontból fordulatot hozó 1933–34 fordulóján született, Babbitstól bocsánatot kérő MAGAD EMÉSZTŐ-vel kezdődnek, az ESZMÉLET elvetett előzményeivel folytatódnak, s ide tartozónak érzem az A KÖVEZETEN, A SZIGETEN, a NYÁRI DÉLUTÁN, a DIVÁNYON FEKSZEM, az ISZONYAT s talán az ALTATÓ című költeményeket, a MÁRCIUS-t, az A DUNÁNÁL-t, az A HULLÁMOK LÁGY TÁNCÁ-t, a VILÁGOSÍTSD FÖL-t.

E versek összetartozása mellett korántsem olyan egyszerű érvelni, mint kimutatni a kiürülő, világ-talan valóság semmibe oldódását tematizáló szövegeket összefogó halálós ív szorítását. Első pillantásra ugyanis tematikailag is igen különböző költeményekről van szó, tehát semmi esetre sem úgy tartoznak össze, ahogyan amazok, kapcsolatauk más természetű, de – úgy vélem – nem kevésbé erős.

Csak egy-egy mozzanatra szeretnék utalni, jelezve, mire gondolok.

A Babits-vers (MAGAD EMÉSZTŐ...) három rövid kiemelt mondata: „*Én megbántottalak.*” „*Sajnálom, kár volt.*” „*Most már értelek.*”

E súlyos mondatok természetesen nem udvarias bocsánatkérést s nem az álláspontok közeledését jelzik valamely konkrét dologban, hanem egy olyan nézőpont elérését, amelyből a mégoly távoli gondolkodásmódok feszültsége is veszít fontosságából, kizárólagosságából, s egyfajta meghitt, szomorú melegségű kontextusba helyeződik.

Az ESZMÉLET-ben később újra megjelenő nevezetes sorok – „*Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindenik determinált*” – itt a személyes megértést nyitják meg, személyes magyarázattá válnak – „*Így él a gazdag is, szegény is, / így szenvedünk te is meg én is*” – , hogy a következő pillanatban a mondat egy mondanivalóm szempontjából nagyon fontos s e helyütt talán nem várt fordulattal kesernyész öniróniába torkolljon: „*s még jó, ha az ember harapja / nem az embert magát harapja, / hanem valaki mást, / dudás a fuvolást, / én téged és engemet te, – / mert mi lenne, mi történhetne, / ha mindig magunkba marna / az értelem iszonyu karma?*”

Ez a fordulat azért nagyon fontos, mert az önirónia *distanciát tesz, megkülönbözteti a személyes létezés és a világállapot szintjét.*

A világállapot magyarázatul szolgál ugyan a személyes harag igazságtalanságaira, de nem mentség, mert a két dimenzió különvalósága, nem azonossága éppen e sorokban, éppen e vers bocsánatkérése által kerül kimondásra. Ez a vers annak belátása, hogy a világállapot és a személyes lét dimenzióinak maradéktalan azonosítása ember-telen, mert elutasítja a személyesség lehetőségét.

A világhiányosnak bizonyuló valóságról itt kiderül az a trivialis, hogy bármennyire rossz valóság is, emberek lakta, gazdag valóság egyben, melynek mivoltát nem meríti ki az a tapasztalat, hogy nem felel meg a világszerűség várakozásának. *A valóság mint világhiány meghatározásba egyszerűen nem fér bele, nem illeszthető bele a Széna téri villamoson megtörtént véletlen találkozás megilletődöttsége, az ellentétes nézeteket áthidaló meleg barátság elgondolása.*

Aki József Attila halálra vált következetességét, kompromisszumot elutasító éles logikáját felidézi, megérti, milyen roppant súlya van itt a vállalt *következetlenségnek*, a valóságot-világot elemző logikával szembeni distanciateremtésnek, a szeretet mint minden mást relativizálni képes dimenzió fölülkerekedésének. Mert ez a szeretet nem mossa össze a különbözőt, de megszünteti a feloldhatatlan feszültség szintjének abszolút uralmát, egyszerűen alárendelve azt az emberi szimpátia logikailag értelmezhetetlen dimenziójának. „...s én bosszankodnék, de nem mondanám” – írja le József Attila a döntő utolsó sort, a valóságot – bár más szempontból oly rossz valóságot – affirmáló sort. Erről a valóságról most megtudjuk, hogy „együtt mehetnénk / a kávéházba s teát kavarva / szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról, / vagy más ily fontos emberi lomról...”. Az egyébként végletesen éles vitára, indulatra vezető témák itt ironikusan egy kávéházi csevely „*emberi lomjaként*” kerülnek szóba, s a vers egy szövegváltozatában József Attila megvallja: „*néha fölmelegedve / gondoltam rád és feleségedre, / rátok, – / lehetnénk jóbarátok, / (talán) / ölelkezhetne árnyékunk szobátok / falán*”.

E vers, mely „*az értelem iszonyu karmából*” akarja kimenteni az emberi kapcsolat lehetőségét, nem illeszkedik a valóságot mint világhiányt számba vevő gondolatsorba, az értelem pusztító logikájába, bár tud róla és felidézi azt, hanem éppen e logikával szembeni distanciát hozza létre – s e tekintetben ez a vers nem áll egyedül.

Az ESMÉLET előzményei közé tartozó ÖREGEM, NO kezdetű vers egyértelműen mintegy szembeszegezi a megvédendő személyes létet a világgállapot kietlenségével. E költemény közvetlenül is az intellektuális világvégét korábban bejelentő REMÉNYTELENÜL ellenverse. Az ottani, elvileg folytathatatlannak tűnő nevezetes sorokra – „*Az ember végül homokos / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél*” – most a folytatás józan szavai következnek: „*Élsz, ahogy élsz s ezt te ne tudnád? / Véres homokon kötelek / kötnek-e ki? Te azt sem unnád. / Bátorság! Lesz még olyan munkád, / amelyben kedvedet leled, – / most – bárha egek ura ront rád, – / teremtsd elő a kenyered.*” A REMÉNYTELENÜL okosságát nem cáfolja, hanem félretolja. „*Ne légy bölcs, te dőre!*” – írja, elutasítva a végzetes, tragikus intellektuális világlátás pátoszá, igazolva, sőt megkövetelve a rossz valósághoz kötözött létezésben való napi cselekvéseket, melyek éppen séggel előfeltételezik a személyes és az általános gyakorlatias megkülönböztetését. Úgy tűnik, az egyetlen esélyt éppen a két szint elválasztása, a belső szabadság, függetlenség teljes kiépítése és józan előtérbe helyezése, az abban való *megkapaszkodás* nyújthatja: „*...szabad leszel, ha belül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ.*”

Ez a személyiség belső szabadságára koncentrálo józanság az istent, igazságot, világot számon kérő „végső soron” tragikus pátosza nézőpontjából akár cinikusnak is tűnhet, mert ez bizony *a túlélők dicsérete*. Keserű vagányság ez: csak néhány hétpróbás – Villon-forma – értelmiségi tudja ily cinizmussal megbotránkoztatni, helyére küldeni a teljhatalomra törő intellektust. S az utolsó versszak ismét csak szó szerinti visszautalás az egykori belépő – a TISZTA SZÍVVEL – provokatív villoni soraira: „*Anyád apád te légy! / Ne less tündéri nőre / s szakállas végzetre, ki rád / vigyázzon, – ne légy bölcs, te dőre! / Gondolj a ravasz csecsemőre, – / sír-rí, hogy szánassa magát, / de míg mosolyog az emlőre, / növeszti körmét és fogát.*”

Ami azonban akkor még kihívó hangütés volt, az most az ész poklát bejárta megértésé: az értelem iszonyú karmával szemben csak a valóságos körmök és fogak növesztése ad védelmet. Ahogy a Babits-versben, itt is az ész hatalmát relativizáló pozíció felvételét látjuk – a személyes érzelmek után most a személyiség önmaga megőrzéséért folytatott napi küzdelme is sorompóba áll –, szeretni tudásra és ravaszásra, úgy látszik, egyaránt szükség van akkor, amikor az ész a halál logikáját diktálja.

A világ kihülése, hitek kiürülése, a személyiséget *kívülről* visszaigazoló szeretet elmaradása, úgy látszik, nem feltétlenül jelenti az emberi létezés végállomását. „*Ember, ne félj*” – írja egy másik töredékben. – „*Milyen gyermeki vagy, – / törődj belé, ma nem tudunk szeretni. / Szemeidből a csillogás kihagy, / megtanulnak a dolgokra meredni.*” A tekintet csillogása ezek szerint elhomályosította a látást, s most, hogy minden kívülről remélt elveszett, oda a naivitás megrendülése is, előtűnnek a dolgok maguk, közvetlenségükben.

A világtól, igazságától elhagyott valóság korántsem teljesen üres, noha elemei nem illeszkednek többé valamiféle eligazító rendbe, így a valóság elfogadása és elutasítása mellett nincsenek többé egyértelmű általános érvek. „*Én most nem tudom, mit tegyek, / öljek-e, vagy olvassak ponyvát. / Ösztöneim az életet, / a kegyetlenkedőt nem unnak. / Jobb szeretik a bő uzsonnát, / mint én a tűnő felleget; / egy lány mosolyát, mint a munkát / én és a dolgozók képzelet*” – így szól egy másik töredék.

A valóságot elutasító logikát nem cáfolja a valóság logika által el nem ért dimenzióinak jelenléte – nem cáfolja, de behatárolni látszik e logika valóságpusztító teljhatalmát. Ahogyan az ESZMÉLET-hez írt egyik további töredékben: „*Szépén beszélsz! Fogalmad úgy / világít, mint ott kinn a nyers tél / s igazad van! De most aludj, / ma éheztlél és nem kerestél, egész nap új világra lestél.*” Az önirónia itt egyértelműen élet- és valóságparti, amikor distanciát teremt világkereső fogalom és élet között.

Az *álom* mint védelmet, megkapaszkodást nyújtó létmód az ESZMÉLET-ben is visszatér, bár mint a rend, a világgal teljes valóság álmodása – az első versszak szépséges hajnali békéje mindenestre menthetetlenül alulmarad a vers egészének hallgatag, örök éjbe rohanó, nyomasztó nappalával szemben.

A közvetlenül ezután született A KÖVEZETEN kezdetű versben még egyértelműbb mondat erősíti az *álom* megtartó esélyét: „*mert jobban ragaszkodik, aki alszik, / mint az éber, ki továszállni kész*”. (Az *álom* menedékében a valóság továbbra is világként, harmonikus rendként élhető meg, ahogyan az ALTATÓ című versben is.)

Az A KÖVEZETEN azonban, mintegy az ESZMÉLET végső változatának újra felvett ellenpontjaként, a maga szomorún szép városi életképével – verebek, esőtócsa, a költővel csókolózó lány, villamosok, sürgő taxik – a *nappal* valóságát is a logika konzekvens egyneműségével értelmezhetetlen, abból kitüremkedő gazdagságában láttatja. E gazdagság nem a gond felejtés árán válik megláthatóvá, meg sem szünteti a nyomasztó bút, hanem magába fogadja, otthont ad neki, megfosztva emberfeletti pátoszától „*értelmes, emberi / bánat*”-nak elismerve, „*amely magát e tündöklésben / hirdetményekben is fölismeri*”.

S a mégoly világhiányos valóság egyértelmű affirmációja a NYÁRI DÉLUTÁN rezenéstelen idillje is, vagy a rügyeket, szoknyákat méltányoló MÁRCIUS című vers éppúgy, mint az A SZIGETEN keserű dühe, hiszen itt a különben enyhet nyújtó margitszigeti hangulatot nem metafizikai rémület, hanem egy nagyon is konkrét náci dalárda rontja el.

Ahogyan az ISZONYAT című költemény is a gyermeki gonoszság kíméletlen bemu-

tatásával a rosszat személyes, konkrét, másból nem levezethető emberi rosszként képes értelmezni, s a gonoszságtól való iszonyodás lehetősége a valóság, az élet dimenziójának érvényességét állítja – indirekt módon, mégis nagyon erősen.

Közismert, hogy az A DUNÁNÁL kifejezetten az ellentéteket, feszültségeket feloldó tolerancia, a múlt és jelen tarka valóságának minden – mégoly egymásnak feszülő, egymást pusztító – elemét integráló megbékülés verse.

A másra, körülményekre át nem hárítható konkrét emberi bűnökről való illúziótlan tudás a valóság elfogadásának része. E bűnök éppen a világhiányos voltában is itt levő valóság elismerésével tárulnak föl: csak a valóságon nem valami más számon kérő tekintet ismeri fel a személyes rossz lehetőségét. A VILÁGOSÍTSD FÖL GYERMEKED végtelen keserűséget ontó emberképe – melyben visszatér az álnok mosollyal körmét növesztő csecsemő, melyben a mesebeli haramiák embereknek bizonyulnak, melyben ki így, ki úgy árulja magát – így lehet mégiscsak súly a mérleg azon serpenyőjében, melyben a logikus ész számára már elvesző, szegyenletes és értelmetlenül gyönyörű-csúf valóság nehézkedik.

S hogy a mérleget talán a valóság megrendült értelmet is bekebelező, magyarázatot nem kívánó és tűrő elemi ölelése is lehúzhatta volna, arról az A HULLÁMOK LÁGY TÁNCA kezdetű vers tanúskodik.

*„A hullámok lány tánc s odaát
a lombok gyenge lejtése az éjjelt
lassudan hozták s csillagok rajját
hívták reszketni az egekre széjjel.*

*Így ők. S az érzelmek is csendesen
mozdulnak benn a szívben ringatóan,
emlékezés visszfénye, szerelem
hatalma ring, mint a nagy víz a tóban.*

*Én nem értem, csak érzem az egészet.
Itt tangót jár a sok lány és fiú,
a sok számító, kedves és hüü.*

*Mert ez itt egy divatos nyári fürdő.
De némán, hiszen ráér a természet,
a zene mögött zúg az örök erdő.”*

„Én nem értem, csak érzem az egészet” – ismeri el egy tőle szokatlan mondattal József Attila ennek az élménynek filozófiájába illeszthetlenségét s ugyanakkor erejét.

Más helyütt azt írja: „mélyebben kell még kihajolnom, / hogy semmit nem tudón daloljak”. A felidézett versek mélységét azonban, úgy vélem, éppen az adja, hogy egyáltalán nem hazudják a tudottat nem tudottá, nem tüntetik el az értelemmel belátott reménytelenséget, és mégis megkísérlik, hogy akár éppen e tudás ellenében is, azzal szembe-
szegezve, attól távolságot hozva létre megnyissanak egy átfogóbb másik dimenziót, melyben e keserű tudás csak a megértés egy része, de nem egésze.

Ahol belátható – mint a DIVÁNYON FEKSZEM című vers utolsó soraiban –, hogy „meg-
oszlik, mint az egy-élet / az egy-igazság maga is”.

Tudjuk, hogy ezek a halálos következetesség logikáját szétfeszítő versek végül is nem bizonyultak kellő ellensúlynak. Az élet íve, akár a világrendet kereső gondolaté, bezárt.

Hogy az önfelszámoló gondolatmenet egyúttal a személyes lét felszámolásába toroklott, abban talán szerepet játszott egyfajta – itt csak utalásszerűen jelezhető – filozófiai naivitás is. József Attila bizonyosan nem olyan értelemben volt filozófiailag hiányosan művelt, ahogyan Mannheim rá vonatkozó szavait értelmezni szokták, hiszen ismerte a klasszikus és kortárs filozófia nagyon sok meghatározó gondolatát és gondolkodóját. Amikor azonban megkésetten egy korábbi időszak rendszerépítő kísérleteit folytatta a végső konklúzióig, mintha figyelmen kívül hagyta volna, hogy a klasszikus rendszerépítők – Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Marx – éppen e konklúzióból (a világrend nélkülünk meg nem álló, ránk szoruló voltából) indítottak, s mintegy erre a kihívásra építették rendszereiket, melyek ekképpen eredendően hipotetikus karakterűek.

De legalább ennyire döntő kellett hogy legyen a valósághoz kötő személyes elemek meggyengülése is, amelyek egy más dimenzióba helyezve őket, relativizálhatták volna a mégoly konzekvens elméleti belátások érvényességét. Ezúttal csak arra szerettem volna utalni, hogy bár a logika halálugrásából a logika terepén már nem lehetett visszatérni, de rendre felmerültek e gondolatmenetbe integrálhatatlan, ahhoz képest *távolságot kínáló* megtartó dimenziók is, melyek az olyan-amilyen valóság súlyát rehabilitálhatták volna.

Végül is ránk maradt egy szédítő tudatossággal befutott pálya, egy végbevitt áldozat, egy Nagy Halál, a maga tragikus nagy költészetével. És ránk maradt jó néhány meleg hangú, olykor önironikus vagy éppen meglepett, sehova nem illő vers, haramiákról, tavaszról, őszyről, szörnyeteg gyermekekről, barátnak sóvárgott ellenférlől, lányok szoknyájáról. E végső dolgokról.

Parancs János

KÖZBEN

Már nem tudom,
 hogy mit akarok,
 mi az, amit még akarhatok.
 Csak nyúglódom, botorkálok,
 hol erre, hol arra.
 Faltól falig, majd vissza.
 Aztán megint előre.